

SOCIAAL DUURZAME WIJKEN, ZOEKTOCHT EN UITDAGING?

Fred Sanders¹

Sociale-cohesie in wijken krijgt in Nederland veel aandacht. De focus richt zich op excessen en ook veel wetenschappelijk onderzoek volgt die koers. Ontwerpers richten zich meer op kansen, op de duurzaamheid van onze samenleving, dit in het belang van bewoners maar ook omdat de fysieke herstructurering van wijken veel kost. Om tussen die twee benaderingen een brug te slaan is in de wijken IJburg in Amsterdam en Hoograven Tolsteeg in Utrecht nieuw kwalitatief onderzoek verricht. De conclusies zijn dat sociale-cohesie geholpen is bij de kleinschaligheid van ontmoetingsplekken, betrokkenheid bij groene ruimte, wijkactiviteiten en mogelijkheden voor ouderen en moeders met kinderen.

Wijken in Nederland, leer van 'Banlieues',

Wie had gedacht dat er in een landelijk stadje als Culemborg onrust in een wijk zou ontstaan? En toch gebeurde het. In het najaar van 2009 gingen Marokkaanse en Molukse jongeren met elkaar op de vuist. Maandenlang bleef het onrustig en de wijk waar het zich afspeelde 'Terweijde' geniet tot op de dag vandaag extra politieursurveillance. Maar begin 2010 was er een bezinningstocht in de wijk, jongeren van allerlei achtergrond liepen naast elkaar om de commotie te vergeten, om rust in de wijk te brengen. Desondanks blijft het onrustig in de wijk, ook nu nog maanden later.

Ook de situatie in Gouda in de wijk 'Oosterwei' leert dat spanningen zomaar de kop op kunnen steken. Daar stopte de busdienst in september 2008 vanwege agressief gedrag van Marokkaanse jongeren. Al eerder, in 1997, werd vanwege onlusten een extra politiepost in de wijk ingesteld. Ook nu is het aantal maatregelen in de wijk geïntensiveerd: een veiligheidshuis waar hulpverleners en jongeren elkaar ontmoeten, gezinsmanagers, een werkloket, zomeractiviteiten en straatcoaches. De vraag is echter of dit zal helpen. De stad, de politiek weet niet beter te handelen.

In oktober 2008 sprak de Tweede Kamer over de situatie in Gouda en in januari 2009 over de rellen in Culemborg. De Tweede Kamer steunde de genomen maatregelen. Maar teveel voorbeelden tonen dat de situatie in deze en vergelijkbare wijken steeds weer op onverwachte momenten verslechtert. De vraag rijst of we als maatschappij van zulke situaties voldoende leren. Is er wel duidelijke wat de situatie in wijken is, wat de dynamiek van sociaal gedrag in wijken bepaalt en is er wel adequaat onderzoek, ook wetenschappelijk, om op deze vragen gedragen antwoorden te geven?

Met al deze excessen zijn de Nederlandse wijken nog geen 'Banlieues' geworden (Helleman 2002). In Nederland zijn de wijken kleinschaliger en zijn de concentraties van de sociale woningbouw, van werkloosheid, van jongeren en etnische groepen van een andere dimensie dan in de Franse 'Banlieues'. Daarbij komt dat de problemen, de rellen en opstanden in de Banlieues', anders dan in Nederland, door de Franse overheid niet werden onderkend als sociale problemen (Hoorstra & Ouwehand 2007). De problemen zelf onderscheiden zich in Nederland echter niet van de Franse situaties in de 'Banlieues' (Dekker 2005). Maar de aandacht voor de sociale zachte kant van ons wijkenbeleid, in tegenstelling tot de harde fysieke benadering zoals hoofdzakelijk in Frankrijk plaats vindt, voorkomt in ons land zulke uitzichtloze situaties als in de 'Banlieues' (Reinders 2005). Toch hebben we de situatie in Nederland niet in de hand,

¹ *Drs. ir.* FRED C. SANDERS doet promotie onderzoek aan de afdeling Real Estate & Housing, Bouwkunde faculteit van de Technische Universiteit Delft, hij is consultant voor bouwen en duurzaamheid bij RnR Group Maarn en heeft senior ervaring in de stedelijke ontwikkeling en als bestuurder van een woningcorporatie in de Zaanstreek.

excessen zijn er in vele wijken (Luijten 2008). Zelfs in relatief normale wijken zijn er in Nederland zorgen over sociale onrust, concentratie van werkloosheid en allochtonen en veel van die situaties zijn de afgelopen decennia ondanks de hiervoor genoemde programma's niet verbeterd (Ouwehand 2008).

Sociale cohesie, codewoord voor veel begrippen

Naar het fenomeen sociale cohesie is veel onderzoek gedaan, er is veel over geschreven. Helaas worden er in de literatuur naast sociale cohesie veel andere begrippen gebruikt, begrippen die qua definitie niet eens veel van het begrip sociale cohesie verschillen (Sanders 2007). Voorbeelden zijn sociaal gedrag, sociaal kapitaal, solidariteit en de sociale pijler. Dat maakt het vergelijken van onderzoek niet eenvoudig. Tevens worden in de literatuur begrippen geïntroduceerd die gerelateerd zijn aan sociale cohesie, begrippen als place attachment, bonding, bridging, integratie, sociale stijging en empowerment. Dat maakt het overzicht op het wetenschappelijk veld niet overzichtelijker. Ook het vertalen van wetenschappelijke resultaten naar de praktijk wordt er zo niet eenvoudiger op. Dat is te betreuren omdat de situaties in de wijken bij goed onderzoek gebaat kunnen zijn.

Een tweede zorg van wetenschappelijk onderzoek op het gebied van sociale cohesie is de focus van het onderzoek. Veel onderzoek is ex-post onderzoek, analyse van trends uit het verleden. Dit onderzoek zoekt naar de variabelen van invloed. Veel onderzoek richt zich daarbij op de effectiviteit van overheidsprogramma's. Het is mogelijk dat de factoren die sociale cohesie *negatief* beïnvloeden daardoor in veel van dit onderzoek meer aandacht krijgen. Het is uiteraard de zorg van de politiek dat onze maatschappij niet afzakt, dat de burger minder te klagen heeft. Ongetwijfeld is dit onderzoek van belang maar het zet te denken hoe vanuit de wetenschap een verdergaande bijdrage geleverd kan worden. Hoe kunnen we onze wijken beter maken, sociaal op een hoger plan brengen?

Duurzame wijken, de sociale focus!

In de VS is een traditie van casestudy onderzoek, veel meer dan in Europa. Zulk onderzoek richt zich op 'best-practices', ook op het gebied van wijkontwikkelingen. Zulk onderzoek is vanwege de praktische insteek erg toegankelijk voor professionals en het is ook nog opbouwend van focus. Het gaat duidelijk om zeer bruikbaar toekomstgericht, ex-ante onderzoek als de maakbare maatschappij het kader is, als hiervoor genoemd.

Een interessant werk uit die stal is het boek 'developing sustainable communities' van het 'Urban Land Institute' (ULI 2007). Centraal staat de door het ULI uitgewerkte definitie voor 'sustainable communities': *a sustainable community is a holistic entity like an ecosystem, balancing environmental, social en economic imperatives... a community that fosters a healthy relationship between people and nature.*

Met deze definitie wordt sociale cohesie, meer dan in andere literatuur, een onderdeel, een aspect van de duurzame woongemeenschap. Sociale cohesie wordt als (één van de) voorwaarde(n) gekoppeld aan een duurzame wijk, aan een wijk die zo in evenwicht is dat het er goed wonen is, dat de mensen zich daar kunnen ontplooiën. Daarmee slaat die definitie ook een brug tussen sociale cohesie en veel van de hiervoor genoemde begrippen, de begrippen zoals die naast sociale cohesie worden gebruikt. Sociale cohesie gaat vanuit deze definitie ineens ook over sociaal kapitaal (de optelsom van het sociaal gedrag van mensen in een domein, een straat of een buurt bijvoorbeeld), over sociale stijging (ontwikkeling van mensen door contact binnen de groep) en bijvoorbeeld over place attachment (socialer gedrag in een domein doordat een relatie met de plek wordt aangegaan) en al die andere hiervoor genoemde begrippen. Sociale cohesie als begrip krijgt daarmee een duidelijke context, wordt daarmee impliciet gedefinieerd.

Deze casestudy analyse (ULI 2007) levert overigens opvallend handzame adviezen op over hoe sociale cohesie in wijken productief kan worden. De boodschap is, dat goede scholen waar je welkom bent, centra met werkgelegenheid voor oud en jong, groene infrastructuur en parken het verschil maken. Verge-

lijkbare adviezen zijn te vinden in het boek 'The death and life of great American cities' van Jane Jacobs (Jacobs 1961 rev. 1993); 'buy a dog, take a walk, meet people'. Ook hier gaat het om case studies, louter observaties en interviews verricht door de schrijfster zelf.

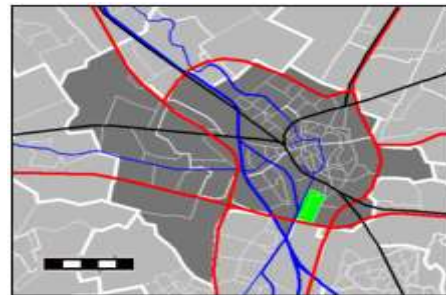
Onderzoek IJburg Amsterdam en Hoograven Tolsteeg Utrecht,

Casestudie onderzoek, kwalitatief onderzoek naar sociale cohesie heeft in Nederland veel minder traditie dan in de VS, maar het zou in het wetenschappelijke oeuvre niet misstaan ook daarmee een bijdrage aan het onderzoek naar de sociale condities in onze Nederlandse wijken te leveren. Daarom is in 2007 kwalitatief onderzoek met focus groepen in de wijken IJburg Amsterdam en Hoograven Tolsteeg Utrecht verricht. De centrale vraag was; *'Wat brengt wijkbewoners ertoe om positief en als groep te functioneren?'*

Het onderzoek had een verkennend karakter met een focus op stedelijke wijken. Want het zijn die wijken waar het debat rondom sociale cohesie zich afspeelt. IJburg Amsterdam is een wijk in aanbouw. Er is in deze nieuwe wijk al onderzoek naar de leefbaarheid verricht (Lupi 2008). Interessant om te weten is of sociale cohesie in zo een nieuwe wijk al voor mensen speelt, of ze daarin willen investeren en onder welke condities. Hoograven Tolsteeg is een wijk in reconstructie. Als zogenoemde Vogelaar-wijk is de daarmee verbonden herstructureringsopgave al begonnen. Bewezen is dat herontwikkeling van wijken de sociale cohesie afbreekt (de Kam and Needham 2003). Extra belangrijk is het daarom te weten wanneer de bewoners in deze wijk op sociale cohesie inzetten, onder welke condities.

Figuur 1a: IJburg Amsterdam

Figuur 1b: Hoograven Utrecht

Beide wijken hebben een geografische omvang van ca. 15.000 inwoners, het zijn bijna kleine steden of grote dorpen maar dan wel in een stedelijke setting. IJburg is, als het gaat om de oorspronkelijke achtergrond van de inwoners, meer autochtoon dan Hoograven Tolsteeg maar ook hier is de allochtone medemens steeds meer vertegenwoordigd. Er zijn ook grote verschillen. Op IJburg wonen in vergelijking met Hoograven Tolsteeg meer singles (30% in vergelijking met 25%) en minder ouderen van boven de 65 jaar (3% in vergelijking met 6%). Het inkomensplaatje op IJburg is substantieel hoger dan in Hoograven Tolsteeg.

Wat zijn nu de meest opvallende resultaten:

- Bewoners die druk bezig zijn om hun eigen leven op orde te brengen zeggen weinig energie over hebben om in groepen te functioneren. Het gaat hen er wel om dat ze andere mensen kennen, om op terug te vallen, al is het maar om het veiligheidsgevoel in geval van ziekte of vakantie.
- Bewoners hebben behoefte aan functionele ontmoetingsruimten, plaatsen waar familiariteit wordt opgebouwd. Dat zijn kleine winkels die dichtbij liggen zoals een broodjeszaak of een ijsboer. Vooral als deze plekken meerdere functionaliteiten combineren zijn ze populair, denk aan de kinderboerderij en het schoolplein. In de focus groep werd gezegd, 'zo leren we met elkaar omgaan, dat is meer dan elkaar kennen'.
- Er zijn ook levensfasen dat je ervaringen en je leven met anderen in de groep wilt delen. Daarbij blijkt het vooral te gaan om moeders die andere moeders willen ontmoeten en om ouderen onderling. Mannen en vrouwen zijn hierbij vaak van elkaar gescheiden.

- Ook tegenslag verbindt, bijvoorbeeld door onveiligheid, sloopplannen en onveilige situaties. Zulke bedreigingen brengt mensen net zo goed bij elkaar als wijkfeesten en buurt activiteiten. Groen blijkt daarbij een terugkerend sterk thema. Samen tuinieren en samen verantwoordelijkheid dragen voor de openbare ruimte verbindt mensen, zo blijkt.
- De reacties uit de twee wijken verschillen niet qua inhoud. Wel liggen de accenten en prioriteiten verschillend. In Hoograven Tolsteeg zijn het vooral de schoolpleinen die worden genoemd, de voorzieningen zijn verouderd en slecht onderhouden. In IJburg wordt de broodjeszaak om de hoek en de groene toegankelijke openbare ruimte gemist.

Sociaal duurzame wijken, het onderzoek gaat door,

De VS kent veel speciale 'communities', speciale woonbuurten voor ouderen, voor singels en voor rijken, ook 'gated communities'. Van laatste schrikt de Nederland terug (Wilkens 2004), desondanks zien we ook in ons land steeds meer speciale ook geïsoleerde wooncomplexen verrijzen. Kastelen in het landschap en afgesloten complexen in de binnensteden zijn daarvan voorbeelden. De trend lijkt uit de VS Nederland naar over te waaien. Zo wordt 'The Villages' Florida, een stad midden in de natuur, louter bestemd voor ouderen door de Nederlandse professional veel bezocht. Ouderen wonen daar bij elkaar en leven met elkaar, doen sport en spel samen en onderhouden met elkaar het terrein, het park en de golfbaan. Hier gaat sociale cohesie verder dan elkaar kennen en ontmoeten, hier gaat het om samen zijn (Low 2004). Ook in Nederland zou zo een seniorenstad verrijzen, bij Urk in de Noordoostpolder. Maar de belangstelling viel tegen. Anderzijds slaan woningbouwcomplexen als Haverlij bij Den Bosch, Le Medi in Rotterdam en de Noorderhof in Amsterdam als toonbeeld van het 'knusse wonen' goed aan (Laer 2007). Kortom, ergens is er ook in Nederland een beweging naar 'wonen met sociale cohesie'. Het is echter de vraag of 'sociale cohesie' hier echt mee wordt geholpen.

Ook in onze stedelijke wijken wordt gezocht naar bronnen van 'sociale cohesie', het gaat veelal om wijkplannen en grootschalige initiatieven. Het initiatief van Woonbron met het 'schip SS Rotterdam' aan de kade van Zuidelijk Rotterdam is daarvan een opvallend voorbeeld. Als alle plannen uitkomen wordt het schip een bron van werkgelegenheid voor de naastgelegen achterstandswijken, werken en leren zal er in één hand samen gaan en jongeren vanuit verschillende achtergronden zullen elkaar daar gaan ontmoeten. Tegelijkertijd telt Nederland vele vergelijkbare initiatieven van drijvende buurthuizen (Zaandam) tot eco-villages (Heerhugowaard bijvoorbeeld). De vraag is: dragen deze initiatieven bij aan sociale cohesie?

Ziende de resultaten van het onderzoek op IJburg Amsterdam en in Hoograven Tolsteeg Utrecht gaat het bij het bevorderen van sociale cohesie niet om grote bewegingen, niet om totalitaire wijkprogramma's. Willen we sociale cohesie bevorderen dan lijkt het gezien het onderzoek te gaan om de kleine bewegingen, veel kleine bewegingen: ontmoetingsplekken van kwaliteit, keuze voor mensen, de kans om samen initiatief te nemen, kans op relaties, veiligheid en geborgenheid. Het gaat om groene activiteiten in de openbare ruimte en om buurtactiviteiten, eerder veel en vaak dan grootschalig. De onderzoeksresultaten zijn een pleidooi om de trend naar grote programma's en wijkplannen te doorbreken en dat is vast niet eenvoudig. Daarvoor zal nog meer, extra onderzoek nodig zijn, daarvoor is communicatie en overtuiging nodig, daarvoor is een grote betrokkenheid bij onze stedelijke ontwikkeling belangrijk.

LITERATURE

1. Dekker, S. (2005) De problemen zijn niet exclusief Frans. Den Haag: ministerie van VROM.
2. Helleman, G. (2005), KEI interview, http://www.kei-centrum.nl/view.cfm?page_id=1893&item_type=nieuws&item_id=2192
3. Hoornstra, A. & A. Ouweland (2007) Hoe erg zijn de Franse toestanden? In: Vitale Stad, aug.
4. Jacobs, J., (1961 rev. 1993) The Death and Life of Great American Cities, NY: Random House.
5. Kam, G. de & Needham, B. (2003) Een hele opgave. Over sociale cohesie als motief bij stedelijke herstructurering. DGW/NETHUR Partnership 24.

6. Laer toe, E. (2007), Postmodern wonen in een sprookjeskasteel, AGORA juni 2007.
7. Low, S. (2004), behind the gates, security and the pursuit of happiness in fortress America, NY.
8. Lupi, T. (2008), Buiten wonen in de stad, de place making van IJburg, UVA.
9. Luijten, A. (2008), KEI Stadlab Presikhaaf Arnhem, verslag V51. KEI uitgave.
10. Ouwehand, A. (2008), Van wijken weten: beleid en praktijk in de stedelijke vernieuwing, Delft Un. Press.
11. Reinders, L. (2005), Antropologisch onderzoek in Sarcelles Frankrijk TUDelft OTB
12. Sanders, F.C. (2007), Housing policy and community, a Dutch perspective. In: Integrative Anthropology, International Medical and Philosophical Magazine, 1, 9, pp. 69-78.
13. ULI (2007), Developing sustainable planned communities, Urban Land Institute.
14. Wilkens, L. (2004), Gated communities in Nederland, Rooilijn 37, 10 pp. 509-514.